

Отримано: 22 грудня 2017 р.

Прорецензовано: 05 січня 2018 р.

Прийнято до друку: 22 січня 2018 р.

e-mail: kadarius@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2018-27-42-50

Ткачук А. Збори католицького духовенства як форма участі в реформуванні освіти на Правобережжі (1803 – 1804) / А. Ткачук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2018. – Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. – С. 42–50.

УДК [94:282] (477.7)

Аркадій Ткачук

ЗБОРИ КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ЯК ФОРМА УЧАСТІ В РЕФОРМУВАННІ ОСВІТИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ (1803 – 1804)

У статті проаналізовано збори римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської та Кам'янецької дієцезій, ініційовані Тадеушем Чацьким як провідником освітніх реформ на Правобережній Україні. Проведено порівняння перебігу та рішень зборів 20 жовтня 1803 року в Луцьку та 3 березня 1804 року в Кам'янці. Відзначено важливість співпраці парафіяльного духовенства та чернечих орденів з російською владою задля розбудови шкільної мережі Правобережної України, що утвердило становище Церкви як суб'єкта запровадження загальноімперської освітньої реформи.

Ключові слова: освітня реформа, Правобережжя, Тадеуш Чацький, римо-католицьке духовенство, дієцезія, парафіяльні школи, пожертви.

Аркадій Ткачук

СОБРАНИЯ КАТОЛИЧЕСКОГО ДУХОВЕНСТВА КАК ФОРМА УЧАСТИЯ В РЕФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРАВОБЕРЕЖЬЕ (1803 – 1804)

В статье проанализированы собрания римско-католического духовенства Луцко-Житомирской и Каменецкой диоцезов, инициированные Тадеушем Чацьким как проводником образовательных реформ на Правобережной Украине. Проведено сравнение хода и решений собраний 20 октября 1803 года в Луцке и 3 марта 1804 года в Каменце. Отмечена важность сотрудничества приходского духовенства и монашеских орденов с российскими властями для развития школьной сети Правобережной Украины, что утвердило положение Церкви как субъекта воплощения общеимперской образовательной реформы.

Ключевые слова: образовательная реформа, Правобережье, Тадеуш Чацький, римско-католическое духовенство, диоцез, приходские школы, пожертвования.

Arkadii Tkachuk

MEETINGS OF THE CATHOLIC CLERGY AS A FORM OF PARTICIPATION IN THE REFORM OF EDUCATION ON THE RIGHT-BANK UKRAINE (1803 – 1804)

The article is devoted to the problem of the involvement of the Roman Catholic clergy in the processes of reforming the educational system on the Right-Bank Ukraine in the early 19th century. The imperial reform of education, which started by Emperor Alexander I, on the Right-Bank Ukraine was embodied along the lines of model by the Polish Commission of National Education. The Russian government was interested in Roman Catholic Church setting up the elementary schools in every parish, because the Church had sufficient resources for this and rich experience in educational activities. Tadeusz Czacki initiated a meeting of the Catholic clergy in Lutsk and Kamyanets to implement this plan. The clergy of the Volhynian and Podolia Governorates adopted a number of resolutions on the financial support of schools at these meetings. There was also defined responsibilities of the priests and monks for ensuring functioning of parochial and monasteries schools. Thus, the Roman Catholic Church on the Right-Bank Ukraine became one of the subjects of the implementation of education reform.

Key words: educational reform, Right-Bank Ukraine, Tadeusz Czacki, Roman Catholic clergy, diocese, parish schools, donations.

Для Правобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. освітня та релігійна складові суспільного життя були нерозривно пов'язаними не лише між собою, але й зі сферою державної політики.

Геополітичні процеси, що відбувалися в регіоні, справляли визначальний вплив на тенденції розвитку міжконфесійних відносин та сфери освіти.

Ще в середині XVIII ст. на теренах Речі Посполитої пальма першості в освіті залишалася за єзуїтами. З ними успішно конкурували ченці ордену піарів, завдяки втіленій освітній реформі Станіслава Конарського. Проте з поглибленням суспільно-політичної кризи в Польщі та ліквідацією ордену єзуїтів, освіта перейшла до сфери державних інтересів, а Римо-католицька церква (РКЦ) як головний провідник освіти стала суб'єктом освітньої політики держави, підпорядковуючись міністерству освіти – Едукаційній комісії. З інкорпорацією Правобережжя Російською імперією ситуація не зазнала кардинальних змін: держава втримала монополію на контроль за освітньою мережею, водночас шукаючи способи її реформування. У російських проектах реформ часів Катерини II та Олександра I знайшла своє вираження ідея розбудови шкільної мережі без обтяження державної казни, а саме за рахунок добровільних пожертв, зокрема з духовенства. І РКЦ, будучи однією з найбільших землевласників Правобережжя, а також в силу багатого досвіду провадження освітньої діяльності, не могла лишатися осторонь масштабної освітньої реформи, яку втілював імператор Олександр I.

Однією з форм участі в реформуванні системи освіти в регіоні можна вважати збори римо-католицького духовенства, де вирішувалися питання, пов'язані з розбудовою освітньої мережі. За час утілення загальноімперської реформи Олександра I було проведено збори волинського духовенства в Луцьку (1803 р.) та подільського – в Кам'янці (1804 р.). Саме їх детальному розгляду і порівнянню присвячено нашу статтю.

Збори римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської та Кам'янецької дієцезій знайшли своє відображення практично в усіх працях, які так чи інакше стосуються історії РКЦ та шкільництва на теренах Правобережжя XIX ст. Їх історіографічний огляд цілком заслуговує спеціального, перш за все критичного, дослідження. Ми ж відзначимо внесок українських дослідників Юрія Білосова [12], Олександра Буравського [14], Анни Святненко [28] та Наталії Сейко [31], а також польського історика Єви Дановської [4] за їх звернення безпосередньо до окремих джерел, пов'язаних із постановами зборів католицького духовенства. Та попри широке висвітлення в історіографії, чимало аспектів проблеми залишилися поза увагою дослідників. Так, недостатньо висвітлено кореляцію проведення зборів із конкретними історичними обставинами, деякі важливі рішення, особливо ті, що не пов'язані з фінансовою підтримкою навчальних закладів, свідомо ігноруються істориками. Трапляються фактологічні неточності й перекошені, що перетікають із однієї праці до іншої. В сукупності це призводить до хибного інтерпретування історичного явища та виведення істориками відповідних висновків.

Нашим дослідницьким завданням, перш за все, є детальний аналіз перебігу та підсумків зборів римо-католицького духовенства у справах розбудови освітньої мережі, спираючись на опубліковані та неопубліковані джерела, а також окреслення історичного контексту, виявлення схожих рис та закономірностей їх проведення, виділення раніше ігнорованих істориками постанов. Усе це дозволить у підсумку більш адекватно встановити значення зборів як форми участі духовенства у реформуванні освітньої системи на Правобережній Україні початку XIX ст.

Загальноімперська освітня реформа, ініційована «згори» самим імператором Олександром I та його соратниками, була покликана сформувати ієрархічну централізовану систему освіти. Чи не найголовнішим недоліком такого задуму була нерозробленість шляхів фінансування великої кількості навчальних закладів, перш за все – парафіяльних шкіл, відкриття яких у кожній церковній парафії передбачали «Попередні правила народної освіти» [23, с. 437-442]. Саме через відсутність сталих механізмів фінансування шкіл провалилася й освітня реформа Марії-Терезії в Австрійській імперії, досвід якої свого часу переймала Катерина II [10, с. 15]. Імператор Олександр I повторював ту ж помилку, що і його бабуся, – покладався на добру волю й ініціативу кращих (і багатших) представників суспільства, а також на домінуючу церкву в імперії – Православну. Та очікування від православного духовенства просвітницьких інтенцій при запровадженні реформи було марним [див., наприклад: 21, с. 1-4; 19, с. 268]. В усякому разі, не зважаючи на відсутність міцного фінансового фундаменту, реформа освіти на Правобережній Україні була втілена з якнайкращими результатами в порівнянні з іншими регіонами імперії. Перш за все тому, що тут склалися свої особливості в запровадженні системи освіти.

Ще до того, як імператором був затверджений програмний документ загальноімперської реформи – «Попередні правила народної освіти», – орієнтиром для побудови системи освіти на Правобе-

режжі послужила модель, створена польською Едукаційною комісією. Князь Адам Чарторийський, який обійняв посаду попечителя новоствореного Віленського навчального округу, отримав розпорядження від міністра народної освіти графа Петра Завадовського про те, щоб на території округу справи освіти були облаштовані саме за схемою комісії [26, с. 81]. Остання ж не тільки закріпила за багатьма вже існуючими навчальними закладами фондуші на їх утримання, але й виробила алгоритм співпраці з римо-католицьким духовенством. А вже за російського панування налагодив цю співпрацю ініціативний та діяльний провідник, яким виявився Тадеуш Чацький. Він був призначений тим же міністром народної освіти на пост Генерального візитатора училищ Волинської, Подільської та Київської губерній [детальніше див.: 27, с. 206-223; 4, с. 232-234].

Як висловився український історик Федір Кудринський, життя Тадеуша Чацького з того часу стало нероздільно пов'язаним з історією шкільництва Південно-Західного Краю [20, с. 328]. Не прагнути високих посад і становища [15, с. 60], він перш за все шукав безпосередньої праці, був невтомним у своїй діяльності. І задля справедливості відразу слід зазначити, що саме завдяки його зусиллям римо-католицька ієрархія, на відміну від православної, активно включилася в процеси реформування освіти регіону.

Отримавши *carte blanche* від міністра народної освіти [36, арк. 6-бзв.], Т. Чацький звернув увагу на польське дворянство, апелюючи до його національних почуттів, та, зокрема, на римо-католицьке духовенство [3, с. 17-21]. РКЦ була особливо важливою для візитатора, оскільки не лише мала давню традицію опіки над освітою своїх вірних, але й володіла необхідними ресурсами та досвідом освітніх трансформацій часів Едукаційної комісії.

У справі благодійної підтримки розширення шкільної мережі Т. Чацький перш за все співпрацював з польською шляхтою, досягнувши неабияких успіхів [3, с. 17-19; 30, с. 99-101; 4, с. 259]. А в серпні 1803 р. він звернувся до А. Чарторийського з проханням допомогти в налагодженні зв'язків із луцьким і кам'янецьким римо-католицькими біскупами задля відкриття й утримання шкіл у трьох правобережних губерніях. Попечитель навчального округу листовно звернувся до католицького духовенства та отримав позитивні відповіді [2, с. 70].

Особливу активність проявив луцький біскуп Каспер Кизимир Цецішовський. 20 жовтня 1803 р. він викликав підвідомче йому капітульне духовенство дієцезії та представників чернецтва до Луцька задля розгляду вищезначеного питання. Саме ці перші збори духовенства в Луцьку були наймасштабнішими, найбільш результативними й визначальними щодо подальшої співпраці Церкви зі світською владою в освітній сфері. А як наслідок, ці збори стали найчастіше згадуваними в історіографії, з приводу чого слід вдатися до деяких уточнень.

Перш за все в наукових працях часто стверджується, що в Луцьку зібралося *все* духовенство Луцько-Житомирської дієцезії [див. наприклад: 12, с. 52; 38, с. 139; 11, с. 317], тоді як білого духовенства на 1804 р. у дієцезії нараховувалося 214 осіб [7, с. 676-677], чорного (обох статей) на 1803 р. – 433 особи [6, с. 60-62], при тому, що в Луцьку на зборах було всього лише 29 осіб. У затвердженій імператором постанові луцьких зборів у підпункті «с» пункту 1 параграфу 1 міститься малозрозумілий натяк на присутність на зборах і частини парафіяльних священиків. Але в тій же постанові наведений список усіх присутніх та вказівка, що вища ієрархія виступає від імені всього білого та чорного духовенства [24, с. 1073-1074]. Внаслідок такої неточності цю історичну подію історики означають як з'їзд або, більш нейтрально, як зібрання духовенства дієцезії, що відразу підсилює її значення і масштаби. На наш погляд, доцільніше говорити про неї саме як про збори з двох причин: не беручи до уваги представників чернечих орденів, в Луцьку засідали члени місцевого та житомирського капітулу, а не приїждже парафіяльне духовенство. Та й за формою проведення ці збори, як і збори в Кам'янці, також нагадували позачергове засідання капітулу, а не повномасштабну нараду всього дієцезіального духовенства.

Друге уточнення стосуватиметься точної дати проведення зборів. Дата 20 жовтня 1803 р. не викликає жодних сумнівів. Адже саме така – d. 20 8bris 1803 – зазначена в постанові зборів, яка зберігається нині в АГАД у Варшаві [1, арк. 41-44]. Та ж дата вказана в записі промови Т. Чацького, виголошеної перед луцько-житомирським духовенством [1, арк. 21], та закріплена в «*Полном собрании законов Российской Империи*» [24, с. 1073].

Тож незрозумілим залишається те, чому дослідник Ю. Білоусов, а вслід за ним і О. Баковецька вказують 20 грудня як дату проведення зборів [12, с. 52; 11, с. 317]. Адже джерело, з яким очевидно працював Ю. Білоусов, – це доповідь міністра народної освіти про постанови зборів, яка і була за-

тверджена імператором 19 грудня 1803 р. й опублікована в різноманітних збірниках правових актів. І дата проведення зборів у доповіді позначена 20 жовтня [17, с. 258-265].

Важче встановити причини протиріччя, які виявлені у праці польської дослідниці Є. Дановської. Вона також вказує 20 жовтня як дату проведення зборів [4, с. 257], не помічаючи суперечностей у тексті свого дослідження. У той час, як присутність Т. Чацького на зборах духовенства в Луцьку є безсумнівною, історик наводить дані, що 18-20 жовтня 1803 р. Т. Чацький візитував школу в Овручі, а 21 жовтня – в Житомирі [4, с. 242]. Пізніше вона вказує, що з 8 до 17 жовтня 1803 р. у маєтку Т. Чацького в Порицьку гостював Г. Коллонтай, де господар із гордістю показував йому свою бібліотеку [4, с. 257], хоча перед тим зазначила, що 9 жовтня Т. Чацький оглядав школу кармеліток у Дубно, а 13 – повітову школу в Олиці [4, с. 242]. Вірогідно, дати з візитаційних рапортів, на котрі посилається історик, просто не відповідають дійсному стану речей.

Вичерпний перелік присутніх на зборах можна встановити як за архівним документом, так і за публікацією постанов у ПСЗРИ. Обидва джерела, попри деякі відмінності в написанні окремих імен, містять список із 29 осіб: Каспер Цецішовський (луцько-житомирський біскуп); Канти Божидар Підгороденський (номінат-біскуп, пробощ); Юзеф Умінський (луцький канонік); Ігнацій Міодушевський (луцький канонік); Мартін Бассаковський (луцький канонік); Домінік Виковський (луцький канонік); Вінценти Добровольський (житомирський канонік); Міхал Пивницький (житомирський канонік); візитатор Тадеуш Чацький; представники чернечих орденів (20 осіб) [1, арк. 41-44; 24, с. 1073]. Ю. Білоусов, а також І. Шостак, наводячи перелік духовенства, не вказують луцького каноніка М. Бассаковського [1, арк. 43], вірогідно, відносячи його до числа представників чернецтва [12, с. 52-53; 38, с. 139].

Хоча на засіданні головував біскуп К. Цецішовський, проте, безсумнівно, ключову роль у підсумку відіграв саме Т. Чацький. Він свято вірив у важливість своєї справи, тож, будучи непересічним оратором, візитатор шкіль звернувся до католицького духовенства з натхненною промовою, високий пафос і вплив якої на духовенство відзначив Алоїз Осінський, польський філолог і викладач Кременецького ліцею [8, с. 78]. Гідну подиву успішність результатів обговорення та готовність духовенства всіляко сприяти розбудові освітньої мережі не в останню чергу можна пояснити і тим, що натхненний оратор не забув наголосити на винятковій зацікавленості російського уряду в заснуванні парафіяльних шкіл [1, арк. 29]. А на початку свого звернення не без розрахунку зачитав перелік закладених едукційних фондів світськими особами [24, с. 1073].

Найчастіше в історіографії наголошується, хоч і не завжди в точному формулюванні, на тих рішеннях зборів луцько-житомирського духовенства, які стосувалися фінансових зобов'язань щодо заснування й утримання парафіяльних шкіл при кожному костелі чи монастирі. У першу чергу це сприяло вкоріненню образу РКЦ як фундатора та жертводавця, зводячи освітню діяльність церкви чи не виключно до благодійності. Натомість постанови зборів 20 жовтня у Луцьку охоплювали значно ширше коло проблем, пов'язаних із розбудовою системи освіти на Правобережжі. З детального аналізу прийнятих рішень випливає те, що РКЦ виступила як повноправний суб'єкт запровадження освітньої реформи. З іншого боку очевидно постає і принципова залежність освітньої діяльності церкви від імперського законодавства та рішень училищного начальства.

Дещо узагальнивши, рішення зборів духовенства можна згрупувати в наступні тематичні блоки. Й, очевидно, найважливіші та найбільш відомі стосуються фінансових зобов'язань римо-католицького духовенства [24, с. 1073-1077]:

– Священики, які володіють духовними бенефіціями, що приносять понад 700 злотих (105 руб. сріблом) щорічно, повинні віддавати протягом двох років восьму частину доходів на користь парафіяльної школи.

– За розпорядженням капітулу, кожен прелат і канонік, удостоєний цього звання, повинен протягом двох років вносити восьму частину доходів для Волинської гімназії на користь виховання юнацтва. Т. Чацький повинен раз і назавжди визначити, на що повинні витратитися ці пожертви.

– Сума, з якої утримується кременецький парафіяльний священик, також повинна бути пожертвована гімназії.

Значно більше фінансових зобов'язань взяло на себе чернецтво:

– Чернечі спільноти повинні утримувати школи, які прирівнювалися б до повітових, там, де немає парафіяльних. А так як представники шляхетства уже долучилися до відкриття парафіяльних

початкових шкіл при багатьох монастирях, то візитатор повинен заохотити їх допомогти чернечим спільнотам утримувати замість них повітові школи.

– Отці-тринітарії, маючи редемпціональні кошти (для викупу полонених із неволі) в обсязі 56 тис. злотих із Волинської губернії та 40 тис. злотих із Подільської, за погодженням імператора пожертвували вказані суми на виховання юнацтва Волинської та, відповідно, Подільської губерній. А у зв'язку з тим, що Луцька духовна семінарія постраждала від пожежі, то 20 тис. злотих із цього фонду мали бути використаними на потреби семінарії. З доходів їх монастирів у Подільській та Волинській губерніях, починаючи від 1 січня 1804 р., щорічно будуть виплачуватися по 300 злотих на потреби двох відповідних гімназій по губерніях. А повітова школа в Теофіполі за кошт ченців повинна бути приведена до належного стану.

– Домініканці взяли на себе зобов'язання відкрити й утримувати повітову школу в місті, визначеному шкільним керівництвом, а також утримувати повітову школу в Старокостянтинові. Їх монастирі в Подільській та Волинській губерніях з 1 січня 1804 р. повинні жертвувати по 500 злотих на два ботанічні сади у відповідних губерніях. Їх друкарня в Луцьку мала безкоштовно постачати щороку один примірник книги училищному керівництву, а сто – Волинській гімназії. Усіх інших книг – по чотири примірники. А також едукативний фондуш на виховання учнів у Римі передавався у розпорядження Т. Чацького.

– Орден кармелітів босих зобов'язався щорічно з 1 січня 1804 р. двічі виплатити суми по 1000 злотих Волинській гімназії, зокрема на її ботанічний сад. Від тієї ж дати щорічно вносити по 2500 злотих на бібліотеку, реманент і земельну ділянку для їхньої школи в Бердичеві з умовою, що цей капітал вважатиметься власністю школи. Бердичівська друкарня за розпорядженням училищного керівництва повинна була щорічно друкувати одне найменування літератури та сто примірників цієї книги безкоштовно надавати Волинській гімназії, а всіх інших видруковуваних книг – по чотири примірники.

– Спільнота кармелітів обутих повинна була за погодженням із училищним керівництвом утримувати повітову школу в Острозі. А також у поточному році внести готівкою 6 тис. злотих на користь Волинської гімназії.

– Бернардинці зобов'язалися передати частину своїх кам'яних будівель для повітового училища в Заславі, якщо училищне керівництво визнає доцільним його там утримувати [24, с. 1073-1077].

Проте найважливішим рішенням чернечих орденів було саме про відкриття й утримання близько п'ятдесяти парафіяльних² шкіл на теренах Волинської, Подільської та Київської губернії³.

Інший блок постанов зборів у Луцьку можна виокремити як такий, що стосувався безпосередньо організації шкільництва та ролі духовенства в забезпеченні функціонування навчальних закладів:

– Парафіяльний священик повинен бути безпосереднім наглядачем школи в його парафії. Щобусьоби він мав бути присутнім при перевірці знань учнів, прочитати їм уривок із Євангелія чи короткі настанови, а якщо шкіл у його парафії буде кілька, то й інші при нагоді він повинен візитувати.

– Духовні візитатори повинні наглядати за тим, щоб парафіяльні священики належно виконували свої функції щодо школи, про що від біскупа пізніше мала бути дана відповідна інструкція.

– Ордени повинні надсилати учнів до Віленського університету задля підготовки їх до вчительського звання: тринітарії – трьох, кармеліти обуті – двох, францисканці – одного, домініканці – трьох, реформати – одного.

– Духівникам, які надаватимуть відповідні послуги, надаватиметься звання вчителів.

– Для білого та чорного духовенства повинен бути встановлений єдиний зразок викладання Закону Божого, погоджений з біскупом і університетом.

– Гімназії повинні бути відкритими для вихованців духовних семінарій задля вивчення математичних, фізичних та інших дисциплін під наглядом духовного керівництва.

² Вони названі парафіяльними відповідно до документу, хоч це і суперечить рішенню зборів утримувати при монастирях школи, котрі заміняли б собою повітові. На нашу думку, ці школи все ж прирівнювалися до повітових, а не парафіяльних.

³ Про точну їх кількість і розташування однозначно стверджувати важко, так як перелік, наведений в ПСЗРИ містить певні неточності в назвах населених пунктів. Наприклад, назва міста Камінь-Каширський розділена комою, як два різні населені пункти («Коширск, Камень»); місто Янів вказане і для Подільської, і для Волинської губерній, хоча щодо останньої йдеться про містечко Янівку, де розташовувався бернардинський монастир; місто Ляхівці Волинської губернії заледве вдається ідентифікувати у цьому списку, а «Козинці» чи «Козинець», вірогідно, є містечком Козин, підтвердженням чого є зв'язок саме цього міста з домініканцями.

– Семінаристи у відкритому в Луцьку училищі повинні вивчати математику та фізику, а також садівництво та практичну механіку [24, с. 1074-1077].

Останнім блоком постановов зборів можна виокремити вкрай неочікувані рішення, які не розглядалися істориками з огляду на їх специфічність і, здавалося б, побічний стосунок до справ розбудови освіти в краї. Проте їх наявність говорить перш за все про те, що проект статуту для парафіяльних шкіл уже визрів на той час у візитатора Т. Чацького, хоч він і був затверджений тільки 1807 р. [25, с. 1250-1259]. Йдеться, власне, про надання особливої ваги садівництву та метеорології. Зрозуміло, що ініціатором постановки такого питання на порядок денний на засіданні духовенства виступив сам Т. Чацький. Адже в пізніше затвердженому шкільному статуті чітко прослідковується акцент на вивченні садівництва й загалом, природознавчих дисциплін. Тож серед постанов зборів 20 жовтня 1803 р., де відобразилися такі тенденції, можна виокремити наступні:

– Священики у своїх садах повинні були вирощувати дерева міцних порід і щорічно звітувати про стан садів повітовому училищу. А коли від керівництва чи від повітового училища буде надісланий список порід потрібних дерев, то священики повинні намагатися вирощувати їх відповідно до списку й у потрібних кількостях.

– Чернечі спільноти визнають необхідним сприяти збільшенню насаджень тих плодових дерев, породи яких буде визначено шкільним керівництвом. А кожен, хто отримує чернецтво, повинен прищепити 10 плодових дерев, професор – 30, начальник – 80; а якщо площа садів дозволятиме, – то і більше. Ці сади повинні щорічно розширюватися, а про їх стан потрібно звітувати керівництву повітових шкіл, а також біскупу.

– При монастирях повинні вестися метеорологічні спостереження.

Остання постанова стосувалася тринадцяти римо-католицьких монастирів: в Любарі, Старокостянтиніві, Тульчині (домініканських); Берестечку, Браїлові (тринітарських); Городищі, Острозі (кармелітів обутих); Бердичеві (кармелітів босих); Янові (бернардинському); Устилузі, Розамполі (капуцинських); Межирічі Острозькому, Шумську (францисканських) [24, с. 1077].

Не важко віднайти спільні риси різнопланових рішень зборів із положеннями вже згаданого шкільного статуту для правобережних українських губерній [див. детальніше: 34]. І саме такий перелік прийнятих католицьким духовенством рішень був затверджений імператором Олександром I 19 грудня 1803 р. [24, с. 1073]. Як вказує українська дослідниця Н. Сейко, це був перший крок добровільного фінансування мережі навчальних закладів на Правобережжі [29, с. 68]. Проте погодитися з цим можна дуже умовно, так як практика закладання едукативних фондів із боку шляхти існувала віддавна, а в римо-католицького духовенства потреби благодійних внесків на користь освіти до того не існувало з очевидних причин – Церква сама утримувала мережу навчальних закладів. І, як уже наголошувалося, розгляд постанов цих зборів як таких, що вирішують проблеми фінансування освітньої мережі, спотворює загальну картину ролі католицького кліру в процесах реформування освіти на Правобережній Україні.

Із прийнятих у Луцьку рішень випливає, що духовенство РКЦ не стало одномоментним фундаментом певного числа шкіл, обов'язком якого є лише відсторонена фінансова опіка над навчальними закладами. Священики та ченці не лишалися осторонь навчального процесу й організації діяльності шкіл. Вони ставали відповідальними за впровадження реформи освіти безпосередньо на місцях, виконуючи наглядові та викладацькі обов'язки. На зборах уже було закріплено залежність освітньої діяльності від інструкцій світського училищного начальства, хоча детальні проекти, які б регулювали діяльність багаторівневої системи освіти ще перебували на стадії розробки.

Важливим моментом є той, що світські особи залучалися до розбудови освіти раніше від духовенства, підтвердження чому знаходимо в тексті постанов. Зі шляхтою Т. Чацький також активно листувався, обговорюючи свої просвітницькі проекти [1, арк. 1-20]. Це зайвий раз наштовхує на думку про першопочаткову інертність католицького духовенства в питаннях розбудови освіти, а не гідну подиву ініціативність, каталізатором якої зрештою став Т. Чацький як імперський чиновник. Особливо це помітно на прикладі зборів духовенства Кам'янецької дієцезії.

Варто відзначити, що рішення зборів у Луцьку почали втілюватися в життя ще до кінця 1803 р., при чому до справи розбудови освітньої мережі під прецедентом луцьких постанов було залучене й унійне духовенство [16, арк. 1-3 зв.]. Також, наприклад, відповідно до зобов'язань домініканського ордену (щодо теренів Волинської губернії), у джерелах не фіксується тільки парафіяльна школа при монастирі в Овручі, принаймні на 1815 р. Але на той час вона могла вже припинити своє існування,

адже школа в Кульчині також перестала діяти ще до скасування монастиря у 1832 р. [33, с. 306-311]. Тож постанови кліру в Луцьку не стали всього лиш декларативними посланнями.

У схожому форматі 3 березня 1804 р. за участі Т. Чацького відбулися також і збори римо-католицького духовенства Кам'янецької дієцезії на чолі з біскупом Яном Дембовським [35, с. 268; 32, с. 406; 18, с. 19; 37, арк. 21-24 зв.]. Власне, щодо цього засідання не знаходимо однозначної інформації та одностайності думок дослідників. Ю. Поліщук узагалі не розділяє два засідання духовенства – у Луцьку та в Кам'янці, стверджуючи, що кам'янецький біскуп Я. Дембовський «особливо активно реалізовував рішення», прийняті саме в Луцьку [22, с. 202]. Не згадує про збори в Кам'янці 1804 р. й О. Буравський, хоч він і звертається до пізніших постанов кам'янецького біскупа щодо них [14, с. 309, 319; 13, с. 207-208]. В інших працях, де знаходимо згадки про збори духовенства у Кам'янці, відомості або перекручені, або мають мало спільного з постановами самого засідання духовенства. Так, Едуард Зваричук посилається на імперського історика Михайла Симашкевича [18, с. 19], котрий, своєю чергою – на іншого російського історика XIX ст. Дмитра Толстого [32, с. 406] (до речі, хибно і, до того ж, безпідставно, так як Д. Толстой не вказував відповідних даних [35, с. 268]) щодо зобов'язань подільського духовенства. Проте наведені відомості були почерпнуті дослідниками, по суті, з тих же постанов луцьких зборів у такому вигляді, в якому їх затвердив імператор 19 грудня 1803 р. І саме цей документ поміщений як додаток № 24 до праці Д. Толстого (де до вищезазначених нами недоліків автор додає ще й свої помилки) [35, с. 104-105]. Польський же дослідник Пьотр Хмельовський вказує помилкову дату зборів – 5 березня 1804 р., а також плутає його з пізнішими зборами подільського духовенства, організованими вже біскупом Францом Мацкевичем [3, с. 20-21]. Зрештою, найбільше уваги зборам римо-католицького духовенства Кам'янецької дієцезії 1804 р. присвячено у статті Н. Сейко [31, с. 1-12]. Не можна не згадати того, що дослідниця розглядала ці збори лише як акт доброчинності з боку духовенства, а не форму участі в тих важливих зрушеннях, що відбувалися на Правобережжі в освітній сфері. Хоча наведені в статті рішення духовенства прямо на це вказують.

На зборах 3 березня 1804 р. у Кам'янці були присутні (згідно з архівним перекладом з копії постанов): Ян Дембовський (кам'янецький біскуп); Фома Корвін Красинський (кафедральний архидиякон); Едмунд Попель Брошньовський (схоластик і кам'янецький офіціал); Лаврентій Барчевський (кам'янецький канонік); Антоній Домбровський (кам'янецький канонік і віце-офіціал); Андрій Богданович (кам'янецький канонік); Ігнатій Корвін Павловський (кам'янецький канонік); візитатор Тадеуш Чацький [37, арк. 21, 24 зв.].

На цьому засіданні Т. Чацький озвучив перед духовенством Кам'янецької дієцезії затверджені імператором постанови зборів у Луцьку. На нашу думку, це було зроблено для закріплення своєрідного прецеденту, встановленого луцько-житомирським духовенством, та схилання до наслідування його кам'янецьким. Особливо з огляду на те, що загалом засідання в Кам'янці відбувалося мляво й мало швидше формальний характер, доки на нього несподівано не прибув сам генеральний візитатор [5, с. 191-192]. Тож під впливом останнього з постановами, прийнятими в Луцьку, погодилося й кам'янецьке духовенство, навіть із тими, які стосувалися зобов'язань чернечих спільнот, попри відсутність їх представників на зборах. Цікаво й те, що рішення зборів у Луцьку наперед стосувалися не лише Луцько-Житомирської дієцезії, але й Кам'янецької, а також території Київської губернії, що не входила до Луцько-Житомирської дієцезії.

Збори в Кам'янці прийняли тільки одне рішення, що відрізнялося від прийнятих у Луцьку. Йдеться про те, що духовенство зобов'язувалося до вічних пожертв на користь парафіяльних шкіл десятої частини зі всіх бенефіцій білого духовенства, що приносили понад 500 злотих річного доходу. Ці суми повинні були складати капітал парафіяльних шкіл всієї дієцезії. Своєрідна церковна десятина подільського духовенства, хоч і становила меншу суму, ніж 1/8 частина доходів духовенства волинського, проте повинна була вноситися на постійній основі, а не протягом двох років, як було вирішено в Луцьку. А втім, як показала практика, такі виплати виявилися не по силі священикам Поділля.

Також було прийнято ряд вузьких рішень щодо матеріальної підтримки шкільництва. Варто їх навести відповідно до кінцевої постанови [37, арк. 21-24 зв.]:

– Кам'янецьке духовенство підтверджує передачу респіціональних коштів отців-тринітаріїв у розмірі 40 тис. злотих на користь народної освіти, попри те, що ця сума спершу призначалася для дієцезіальної семінарії.

– Дві преміальні канонії, що належали ксьондзам Барчевському та Павловському, за умови їх вакантності, повинні бути відданими для училищного керівництва для нагородження священиків, які матимуть особливі заслуги у справі народної освіти.

– Місцеве духовенство віддає училищному керівництву 12 ящиків книг із зібрань ченців-театинців для заснування Подільської публічної бібліотеки.

– На користь Подільської гімназії духовенство уступає маєтки краківських місіонерів у селі Чеме-рівці (2189 злотих та 23 гроші річного доходу), частину володінь львівських театинців у селі Морозові (803 злотих та 18 грошів річного доходу), там же частину володінь краківських місіонерів (701 злотий та 21 гріш річного доходу), частину володінь калуських францисканців (1700 злотих річного доходу).

Окрім цього, краєзнавець Юзеф Ролле вказав, що подільське духовенство зобов'язалося сплачувати щорічний податок у розмірі 5 632 злотих на утримання Головної семінарії у Вільно [5, с. 192], про що немає згадок у постанові, з якою ми працювали. Також у цьому архівному документі йдеться про розподіл великого фондушу львівських театинців у селі Морозові – 150 тис. злотих, який був закладений для освіти власне духовенства. Одну його частину на зборах 1804 р. було вирішено залишити для загальної освіти тих, хто готується до прийняття священничого сану, а іншу – передати на користь Кам'янецької духовної семінарії. А з огляду на те, що в дієцезії функціонувала значна кількість вірменських костелів, єпископ і капітул зобов'язалися своїм коштом утримувати в семінарії одного вихованця для обслуговування вірменських парафій [37, арк. 23-23зв.]. Проте Вавжинець Марчинський в «Описі Подільської губернії» (1822 р.) стверджував стосовно того фондушу, що «однак духовенство Подільської дієцезії, забуваючи про себе, передало його едукативній комісії» [9, с. 68].

З приводу реалізації прийнятих на себе зобов'язань католицького духовенства цей же автор наводив дані з рапорту Директора подільських училищ ксьондза Мацейовського, котрий оглядав усі навчальні заклади губернії 1820 р. Візитатор вказував, що, наприклад, з усіх шкіл, котрі повинні були відкрити й утримувати там домініканці, він застав таку лише в Летичеві, а 500 злотих на користь Подільської гімназії так жодного разу і не було виплачено [9, с. 69]. Цей же епізод було використано П. Хмельовським (із посиланням на «Опис Подільської губернії») у тому розумінні, що ректор Подільської гімназії взагалі не застав жодної парафіяльної школи з усіх 60-ти, котрі начебто священики обіцяли на зборах відкрити [3, с. 21] (очевидно, що він мав на увазі рішення значно пізніших зборів подільського духовенства).

Стосовно виконання зобов'язань про відкриття парафіяльних шкіл при кожному костелі в дієцезії з капіталів, зібраних як десята частина доходів духовенства, то можна стверджувати, що справа просувалася повільно й проблематично. Тільки 1808 р. єпископ Ян Дембовський подав відповідну таблицю з розрахунками сум, котрі священики повинні були вносити зі своїх бенефіцій. Однак ці кошти на утримання шкіл змішувалися з окремо закладеними фондушами і досить швидко ті капітали уже неможливо було впорядкувати. Тож відповідна таблиця десятої частки з доходів різних парафій була складена наново. Десятивідсоткові пожертви від духовенства дозволяли зібрати суму розміром 10 759 злотих та 24 гроші (Ф. Кудринський вказував суму в 10 958 злотих [20, с. 333]). Таким чином, загалом із 71 парафії на потреби освіти повинна була щорічно збиратися сума у розмірі 12 300 злотих (зведені дані з іншими едукативними фондушами). А з того розрахунку, що на одну парафіяльну школу з учителем можна було відпускати 45 рублів сріблом, то всього на зібрані гроші можна було б відкрити 41 парафіяльну школу [37, арк. 25-27 зв.].

Ці проблеми відображали те, як на практиці проявився головний недолік впроваджуваної освітньої реформи, про який ми згадували раніше. Стабільного функціонування широкої багаторівневої мережі навчальних закладів, а тим більше їх централізації та уніфікації, як того бажали реформатори, годі було очікувати з несформованим механізмом централізованого фінансування шкіл усіх рівнів. І російський уряд рано чи пізно повинен був це зрозуміти.

Отже, попри давній досвід освітньої діяльності, справа благодійного утримання та нагляду за шкільною мережею з боку РКЦ на початку XIX ст. відбувалася в рамках загальноімперської освітньої реформи та з ініціативи світської влади. У більшості загальних рішень двох постанов римо-католицького духовенства прослідковується втілення задумів Т. Чацького щодо розбудови шкільної мережі. І, безсумнівно, що саме збори в Луцьку послужили утвердженню РКЦ як суб'єкта реформи, впроваджуваної російським урядом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Publiczne Potockich. Sygn. 136.
2. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich 1803-1832: w 2 t. Lublin, 1991. T. 2. 460 s.
3. Chmielowski P. Tadeusz Czacki: Jego życie i działalność wychowawcza. Petersburg, 1898. 120 s.
4. Danowska E. Tadeusz Czacki (1765 – 1813). Na pograniczu epok i ziem. Kraków, 2006. 380 s.
5. Dr. Antoni [J. Rolle]. *Oświata na dawnych kresach (1795-1832)*. Przewodnik Naukowy i Literacki. 1876. R. 4. S. 177-192.
6. Gach P. Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska. Lublin, 1984. 254 s.
7. Kumor B., ks. Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej Kraków, 1980. 744 s.
8. Osiński A. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego. Krzemieniec, 1816. 416 s.
9. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej z rycinami i mappami: w 3 t. Wilno, 1822. T. 2. 302 s.
10. Truchim S. Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku. Łódź, 1960. 144 s.
11. Баковецька О. Римо-католицька церква в Україні кінця XVIII – XIX століть: Вплив на суспільно-політичний розвиток: дис. ... док. іст. наук. Миколаїв, 2015. 463 с.
12. Білоусов Ю. Київсько-житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с.
13. Буравський О. Благодійництво та культурно-освітня діяльність Римо-Католицької церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). *Українське релігієзнавство*. 2009. № 49. С. 206-214.
14. Буравський О. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). Житомир, 2013. 452 с.
15. Даниляк П. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні. *Український історичний журнал*. 2009. № 2 (485). С. 51-66.
16. Державний архів Волинської області. Ф. 382. Оп. 2. Спр. 58.
17. Законоположения и правительственные распоряжения до римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно. Санкт-Петербург, 1868. 618 с.
18. Зваричук Е. Єпископи Подільської римо-католицької дієцезії (кінець XVIII – середина XIX ст.). Кам'янець-Подільський, 2007. 64 с.
19. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Книга 3: Кінець XVI – середина XIX століття. Київ, 1994. 335 с.
20. Кудринский Ф. Фаддей Чацкий. *Киевская старина*. 1893. № 40. С. 319-345.
21. Павловский И. Приходские школы в Малороссии и причины их уничтожения. *Киевская старина*. 1904. Т. 84. № 1. Отд. 1. С. 1-4.
22. Поліщук Ю. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – поч. XX ст.). Київ, 2012. 432 с.
23. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собрание 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 27 (1798-1799). № 20.597. С. 437-442.
24. ПСЗРИ. Собрание 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 27 (1802-1803). № 21.089. С. 1073-1077.
25. ПСЗРИ. Собрание 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. 29 (1806-1807). № 22.605. С. 1250-1259.
26. Рождественский С. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902. Санкт-Петербург, 1902. 785 с.
27. Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения. Т. 1: Учебные заведения в западных губерниях до учреждения Виленского учебного округа (1783-1803). Санкт-Петербург, 1893. 576 с.
28. Святненко А. Греко-католицька й римо-католицька церкви в освітянській політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). *Київська старовина*. 2009. № 5-6 (339-340). С. 48-60.
29. Сейко Н. Добročинність поляків у сфері освіти України. Житомир, 2007. 318 с.
30. Сейко Н. Едукаційні фундації як форма добročинності на Правобережній Україні у XIX ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2005. №1. С. 99-111.
31. Сейко Н. Співпраця Тадеуша Чацького з католицьким духовенством у справі благодійної підтримки навчальних закладів Правобережжя (початок XIX століття). *Науковий вісник Донбасу: Електронне наукове видання*. Луганськ, 2012. Вип. 1 (17). С. 1-12.
32. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии. Каменец-Подольск, 1872. 528 с.
33. Сінкевич Н. Laudare Benedicere Praedicare: Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Київ, 2009. 408 с.
34. Ткачук А. “Устав для приходских училищ в губерниях Волынской, Киевской и Подольской” 1807 року як джерело до вивчення римо-католицьких парафіяльних шкіл. *Актуальні питання історії та культури України і світу: Збірник матеріалів П'ятої Регіональної наукової конференції*. Острог, 2014. Вип. 4. С. 125-130.
35. Толстой Д. Римский католицизм в России: Историческое исследование: в 3 т. Санкт-Петербург, 1876. т. 2. 578 с.
36. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДАК України). Ф. 533. Оп. 1. Спр. 782.
37. ЦДАК України. Ф. 707. Оп. 309. Спр. 707.
38. Шостак І. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Білий-Дунаєць; Острог, 2005. 200 с.